

Методологічні принципи аналізу влади М. Фуко

Зроблена спроба провести аналіз ще не вивченої на вітчизняних теренах методології дослідження політичної влади, розробленої представником пост структуралістської теорії М. Фуко. Викладається авторський погляд на систематизацію методологічних принципів розкритих в різних працях М.Фуко.

Ключові слова: генеалогія влади, дисперсія влади, методологічні принципи, моделі влади.

На сьогоднішній день в науковій літературі існує понад 300 визначень поняття влади. Існування багатьох концепцій влади є свідченням з одного боку, постійних творчих пошуків дослідників, а з іншого методологічної неузгодженості у дослідженні даної проблеми. З огляду на це, до сих пір точаться дискусії не тільки, щодо визначення цього поняття, але і щодо якісних та функціональних характеристик притаманних цьому феномену.

Так, в межах модерних політичних теорій існує низка принципів пов'язаних з методологічним аналізом влади в її різних формах та проявах. Кожен з цих підходів дає власне тлумачення поняття влади, відповідно до якого пропонується набір методологічних практик для його вивчення. Однак, слід відмітити, що більшість модерних теорій виявили свою суперечність та вже не придатні до аналізу владних процесів. Така ситуація, не в останню чергу пов'язана зі зміною самої сутності та джерел влади протягом останнього півстоліття.

Однак всі ці дослідження присвячені розгляду феномену влади взагалі, та зазвичай передують концепції влади М. Фуко. Безпосередньо, проблемами аналізу теорії влади М. Фуко, в західній політичній науці займалися, перш за все, Юрген Габермас та Жан Бадріяр.

Серед російських дослідників ця проблема розглядалася такими вченими як: Візгін В.П., Ільїн І.П., Гаспарян Д.Є., Каплун В.М., Мамічев А.Ю. та інші. Більшість цих дослідження присвячені висвітленню поглядів М.Фуко на історичні моделі влади, розглядають проблеми покарання та принцип «паноптикуму», пропонують власне тлумачення поглядів М.Фуко на проблеми взаємодії держави та влади, влади та ідеології тощо. Однак, жоден з цих дослідників не намагається систематизувати та виокремити методологічний підхід до аналізу влади, що застосовує М.Фуко.

Тому, в даній статті ми ставимо собі завдання розглянути теорію влади М.Фуко, як методологічну спробу реанімації або подолання модерних теорій аналізу політичної влади взагалі. Крім того, спробуємо система-

тизувати методологічні принципи дослідження влади, запропоновані французьким вченим.

Інтерпретацію феномена «влади» в концепції М.Фуко, в західній політичній науці, прийнято називати дискурсом влади. Важливість такого дискурсу проявляється в домінуванні конкретного поняття покарання в певний історичний період. Так можна помітити, що сучасність М.Фуко зв'язує із природним зародженням дисциплінарного дискурсу. Останній, збігається з розповсюдженням карного ув'язнення як найпоширенішої форми покарання. Час до сучасності, тобто періоди середньовіччя й реформації, для автора, пов'язані з юридичним дискурсом влади. У зв'язку з цим, М.Фуко ставить собі за мету, розробити тлумачення сучасного дискурсу влади та сучасного покарання за допомогою дисциплінарного, а не юридичного дискурсу. Для виконання цього завдання, Фуко пропонує, наступні методологічні правила аналізу влади:

- (1) аналізувати не централізовану форму влади, а техніки;
- (2) аналізувати не мотиви влади, а конструкцію суб'єктів;
- (3) аналізувати владу як розповсюджену по всьому соціальному тілу, а не сконцентровану в руках володаря;
- (4) аналізувати владу не на макро (державному), а на мікрорівні;
- (5) аналізувати співвідношення влади й знання[1,с.95-102].

Виходячи з цих методологічних принципів, Фуко критикує юридичну, негативну інтерпретацію влади й пропонує альтернативу існуючим технічній та стратегічній владі. Він постулює, що дослідники, відповідно до юридичної моделі, залишають поза увагою велику кількість мереж владних відносин, що перебувають поза сферою впливу держави. Тому, одним з перших та основних завдань Фуко – є заперечення юридичного пояснення влади, що усе ще переважає в нашому мисленні. Натомість, він пропонує своє дисциплінарне пояснення цієї проблеми, яке виключає використання юридичних термінів: «Ми повинні піти від обмеженого поля юридичної суверенності й державних інституцій, і замість нього аналізуючи владу, опиратися на техніки й тактики домінування»[2,с.102].

Аналізуючи трансформацію покарання від середньовіччя до зачатків сучасності, зокрема до XVIII ст., Фуко приділяє велику увагу різним проявам влади, які формуються різними технологіями. Він виокремлює три історичні періоди, яким відповідають різні типи влади: середньовіччя – монархічна влада, епоха просвітництва – суверенна влада, модерний період – визначає дисциплінарна влада.

Монархічний і суверенний тип влади Фуко називає юридичною концепцією влади, це означає, що обидва втілення влади перебувають у рамках юридичного дискурсу. Володар сприймається як монарх або встановлений по громадській згоді суверен.

Згідно Фуко, у юридичному дискурсі влада присутня як негативна. Традиційно владу описували негативними термінами; вона вважалася основним юридичним механізмом, що носив обмежуючий, заборонний характер, виступав в ролі цензури. Така влада постає, як репресивна та монотонна, що не має альтернативних джерел свого існування та знаходиться під постійною загрозою. Єдина сила, яку вона має, носить негативний характер, встановлює границі. При цьому, слід зазначити, що суспільний договір також має негативний юридичний характер: індивід може діяти лише в рамках не заборонених законом. Така влада є централізованою.

Монархічна форма суверенності, за Фуко, надавала володареві «приголомшливу, необмежену, особисту, норовливу й нерівномірну» владу. При цьому, важливого значення набуває питання володіння та розпорядження владою. Право карати опирається на суверенну владу. Влада карати сконцентрована тільки в особі правителя: вона не втілюється в сутності знаряддя здійснення влади. Так, наприклад: кат будучи лише знаряддям правителя, не мав влади правителя. Або: Правитель передав владу осуду судам, але «сам від неї не відмовився».

Подібна централізація влади підкреслює її симетричність. Очевидно, що влада діє через симетрично розташовані поля: «суверен – суб'єкт» або у випадку злочину, «суверен – злочинець». Така, односторонність напрямку впливу влади виникає через її концентрації лише в руках одного правителя.

Суверенна влада, конституювана в юридичному полі, формально визначається великим рівнем стабільності. Як наслідок, підкреслюється аспект слухняності підлеглих. Влада належить найвищим прошаркам суспільства, які найменш зацікавлені в будь яких змінах існуючого положення речей. Така, консервативна, позиція безпосередня пов'язана з розумінням влади як власності. У зв'язку з цим, можновладці прагнуть до найбільшого придбання влади та подальшого його утримання. Іншим важливим аспектом розуміння юридичної влади, за Фуко, є її ірраціональний характер.

Влада відрізняється нераціональним розрахунком: суверенна влада змогла «схопити малу пропорцію злочинців» і така «форма влади була занадто дорога в порівнянні з її результатами»[3,с.155]. І хоча в епоху просвітництва покарання стає більше раціональним, однак Фуко не називає її абсолютно раціональною. У цьому контексті, влада визначена як юридична, оскільки на її форму діє лише юридичний дискурс. Тому влада такого роду підкреслює проблеми обґрунтованості легітимації, влади. Фуко думає, що концептуалізація юридичної влади є недостатньою системою пояснення, оскільки вона розкрита як вузька модальність влади, сконцентрована у владі.

З огляду на вище зазначене, можна стверджувати, що Фуко, хоч і зазначає, що юридичне трактування влади переважало довгий час, однак його погляд відносно такої системи пояснення є критичним. Зокрема, він трактує владу за допомогою негативних термінів, що акцентують її неспроможність охопити всі проблеми влади. Як альтернативний, Фуко пропонує дисциплінарний дискурс влади. До аналізу останнього ми і перейдемо нижче.

Дисципліна існувала ще в античності, однак дисциплінарний дискурс став розповсюдженим у західному суспільстві на стику XVIII й XIX ст., тобто від зародження сучасності згідно Фуко. При цьому, дисциплінарна інтерпретація влади не узгоджується зі зв'язками суверенності. Влада, обумовлена дисциплінарними термінами, є «антитезою механізму теорії суверенності».

Фуко пропонує аналізувати владу, спираючись не на суверенність, державний апарат й ідеології, а ґрунтуючи дослідження на основних рисах влади. По-перше, владу можна визначити як позитивну. Вона діє не за допомогою заборони або заперечення, а за допомогою технологій контролю, упорядкування, догляду, які є продуктами, нових дискурсів.

В теорії Фуко влада намагається прищепити індивідові навички, необхідні йому для самоконтролю та «нормальної», прийнятої поведінки в межах тієї чи іншої політичної спільноти. Іншими словами, влада виконує, добре відому в сучасній політичній науці, соціалізаторську функцію, включаючи індивіда в контекст суспільства. При цьому, не дивлячись на репресивні елементи влади, Фуко стверджує, що її не слід вважати репресивною або негативною.

Така влада намагається не тільки обмежити своїх громадян, але й розширити можливості їх діяльності, наділивши їх знанням про правила гри в «соціальному» та «політичному» полі.

Зокрема, наприкінці XVII – початку XVIII сторіччя, з формуванням буржуазного суспільства, відбувається докорінна зміна у ставленні до механізмів влади. Останні, зміщуються зі сфери контролю законом та сувереном за власністю та життям громадян, до неінституціональної сфери. На противагу традиційним механізмам, починають розвиватися механізми вигнання, апарат спостереження, засобі впливу на сексуальність та злочинність. Все це, Фуко назвав «мікрофізикою влади», представляло значний інтерес для буржуазії [4, с.82-84]. Тому не дивно, що нові механізми влади почали активно застосовуватися з того моменту, як була усвідомлена їх політична й економічна користь для буржуазії.

По-друге, влада за Фуко є дисперсійною. Він заперечує локалізацію влади в центрі структури або інституції – вона поширена в соціальному тілі: «влада локалізується не в державному апараті; у суспільстві нічого не зміниться, якщо механізми влади, що перебувають ближче до рівня буденності й функціонуючі зовні, знизу й поруч із державним апаратом, також не будуть змінені» [1, с.60]. Звідси треба зробити важливий висновок, який ще знадобиться в подальших дослідженнях: влада, в сучасному суспільстві, перебуває не понад соціальними відносинами, а розчинена в середині них.

По-третє, пропонована Фуко модель одночасно є й асиметричною. Фуко заміняє юридичну концепцію влади на стратегічну модель відносин протипоставлених асиметричних сил. Відносини влади переплітаються з іншими відносинами. Наприклад, родинними відносинами, відносинами знання, сексуальністю і т.д. Влада перебуває всюди не тому, що вона всеохоплююча, але тому, що вона виникає з різноманітних джерел.

По-четверте, постійна поява нових осередків влади означає, що вона не є стабільною. Одним із джерел нестабільності влади є трактування влади в не економічних термінах: влада – це не власність або здатність, яку можна придбати або захопити. Влада діє у відносинах, які «визначають безліч незлічених точок зіткнення, джерел нестабільності, кожне з яких є по-своєму конфліктне, бунтарське і може хоча б тимчасово змінити співвідношення сил» [1, с.34]. Продовжуючи цю думку, в іншій своїй роботі Фуко пише, що «ні в тому випадку, якщо хтось інший почне контролювати державні апарати, ні при створенні нових (або усуненні старих) інституцій, ніщо не встоїть навіки» [5, с.17]. Виходячи з цих думок, можна зрозуміти те, що оскільки сучасна політична влада не може існувати без протистояння, вона буде постійно змінюватися.

Індивідів, що пручаються владі, Фуко називає вільними. Звідси виникає, ще один принциповий момент, важливий для подальших методологічних досліджень феномену влади в сучасній політичній науці, в тому числі і на вітчизняних реаліях. Він полягає в наступному: позиція,

що використання влади вимагає волі її суб'єктів, означає, що ефективність використання влади не вимагає усунення волі. Навпаки, якби не було можливості протистояти існуючому державному та політичному режиму, не було б зв'язків влади. Крім того, суб'єкти влади можуть вплинути на дії один одного, тому влада є нестабільної, носить змінний характер. З огляду на це, у Фуко влада визначається як аналог воєнного стану. Але це не героїчна війна. Учасниками цієї війни – є місцеві технократи, бюрократи та олігархи, локалізовані в різних інституціях, їх зброєю стали різноманітні проекти, стратегічні програми розвитку та інші документи, що насправді не відстоюють інтереси ні однієї із груп.

По-п'яте, з'явившись разом із сучасністю, а отже і з індустріальними, демографічними й іншими змінами, влада стає раціональною. Влада, що трактується таким чином стає доцільною, втрачає свій суб'єктивний характер. Така влада, ґрунтується на розрахунку, при цьому, вона з одного боку, залишається анонімною, а з іншого проникає в кожного індивіда за допомогою контролю. Завдяки цьому, сучасна політична влада діє постійно та з найменшими витратами.

Важливо розуміти, що Фуко, характеризуючи владу як раціональну, мав на увазі відхилення ідеологічного характеру. На його думку, влада впливає на нас скоріше безпосереднім і конкретним образом, чим за допомогою нераціональних переконань. Фуко стверджує, що раціональні схеми в'язниць, лікарень, психіатричних будинків або інших дисциплінарних установ не можуть бути показані лише з історичної ретроспективи. Він постулює, що намагався показати, що раціональність висновку не була результатом прямого розрахунку інтересів, але вона виникла із тотального контролю над поведінкою формуванням людини, технологій індивідуалізації елементів соціального тіла.

Шосте, крім того, дія влади не може бути пояснена за допомогою юридичного дискурсу, – його заміняє «нормалізація», тобто, влада пояснюється за допомогою інших дисциплінарних дискурсів, таких як соціологія, кримінологія та інші.

Підсумовуючи цю статтю, слід відзначити наступні положення. Не дивлячись на те, що Фуко критикує юридичний і дисциплінарний дискурси влади, виходячи з його методологічного підходу, ми приходимо до висновків, що в сучасному західному суспільстві не можна стверджувати, що домінує лише один з них. Так, юридичне поняття влади, обґрунтоване юридичними аргументами, усе ще привабливо, хоча й не пояснює розмаїтості влади. Натомість дисциплінарна влада здатна розкрити цю різноманітність, що перебуває за границями правового дискурсу. Тому, ми можемо стверджувати, що сучасне суспільство визначається з одного боку, правовим дискурсом, а з іншого боку – дисциплінарним насильством, ціль якого – гарантувати «зчеплення» та збереження соціального тіла. Ґрунтуючись на цьому поясненні, владу не можна відокремити від знання й правди. Це діючі одночасно, взаємозалежні процеси.

Зрештою, автор сподівається, що ця стаття та її висновки, відкривають перспективу для подальших досліджень низки питань, пов'язаних зі спадком М.Фуко. Перш за все, це вже згадані відносини взаємодії між феноменами влади та знання, влади та правди. Крім того постає необхідність більш докладно дослідити проблему особистої то громадянської свободи в теорії влади М.Фуко. До того ж, відкритими для дослідження,

в працях М.Фуко, залишаються питання про джерела та механізми легітимації сучасної влади.

Список використаних джерел

1. Фуко М. Надзирать и наказывать / Пер. с фр. В. Наумова под ред. И. Борисовой. – М.: Ad Marginem, 1999.
2. Фуко М. Интеллектуалы и власть: статьи и интервью, 1970-1984: В 3 ч.: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Часть 2 / Пер. с фр. И. Окуновой под общ. ред. Б. М. Скуратова. – М.: Праксис, 2005. – 318 с.
3. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. / Пер. с фр. С. Табачниковой под ред. А. Пузыря. – М.: Магистериум-Касталь, 1996.
4. Фуко М. Интеллектуалы и власть: статьи и интервью, 1970-1984: В 3 ч.: Ч. 1. / Пер. с фр. С. Ч. Офертаса под общ. ред. В. П. Визгина, Б. М. Скуратова. – М.: Праксис, 2002. – (Новая наука политики.) – 381 с.
5. Фуко, М. Правительственность (идея государственного интереса и ее генезис) / Пер. И. Окуновой // Логос. – 2003. – № 4/5. – С. 4-22.
6. Бодрийар Ж. Забыть Фуко http://anthropology.ru/ru/texts/ baudrill/fouc_1.html
7. Кастель Р. «Проблематизация» как способ прочтения истории // Мишель Фуко и Россия: Сб. статей / Под ред. О. Хархордина. СПб.; М., 2001. – 224 с.
8. Фурс, В. Полемика Хабермаса и Фуко и идея критической социальной теории // Логос. – 2002. – № 2. – С. 120-152.
9. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Пер. с нем. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – 416 с.

Дробот Р.В. Методологические принципы анализа власти М. Фуко

Сделана попытка осуществить анализ ранее не изученной в Украине методологии исследования власти разработанной известным представителем постструктуралистской теории М.Фуко. Предлагается авторский подход к проблеме систематизации методологических принципов анализа власти описанных в разных работах М. Фуко.

Ключевые слова: генеалогия власти, дисперсия власти, методологические принципы, модели власти.

Drobot, R.V. Methodological principles of analysis of power of M. Foucault

We tried doing analysis of the methodology of research of political power of M. Foucault. This theory not studied on the Ukraine. We proposed authorial look is laid out to systematization of methodological principles of exposed in different labours of M. Foucault.

Key words: genealogy of power, dispersion of power, methodological principles, models of power.